



DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 295-309

İBRÂHİM HANÎF EFENDİ'NİN ŞİFÂ ŞERHİNDE MENSUR TARİHLER

Zeynep Cevahir Aydın

Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (a-cevahir@hotmail.com), ORCID: 0000-0001-6016-673X/
Research Assistant, Istanbul University Faculty of Theology

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 11.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Cevahir Aydın, Zeynep (2022), "İbrâhim Hanîf Efendi'nin Şifâ Şerhinde Mensur Tarihler ", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 295-309.

Cevahir Aydın, Zeynep (2022), "Prose Chronogram Dates In Ibrahim Hanif Efendi's Shifa Commentary", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 295-309.



*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

İbrâhim Hanîf Efendi'nin *Hulâsatü'l-Vefâ fi Şerhi 'ş-Şifâ* isimli eseri, tarafımızdan doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

İbrâhim Hanîf Efendi'nin Şifâ Şerhinde Mensur Tarihler

Özet

İbrâhim Hanîf Efendi (ö. 1189/1775), Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ* adlı eserine Türkçe bir şerh yazmıştır. *Şifâ*'nın tamamına yapılan şerhler içerisinde önemli bir yeri olan bu eser, gerek kaynak eseri yansıtması gerekse üslûbu açısından dikkat çekicidir.

Bugün edebiyatımızda tarih düşürme sanatı deyince akla, her ne kadar bu sanatın ilk örnekleri mensur olsa da, manzum tarihler gelmektedir. İbrâhim Hanîf Efendi'nin eserinin dikkat çekici bir yönü de tarih düşürme sanatına kaynaklık eden örneklerden kabul edilen mensur tarihler bakımından zengin bir içeriğe sahip olmasıdır.

Bu çalışmamızda öncelikle İbrâhim Hanîf Efendi'nin hayatı ve *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ* adlı *Şifâ* şerhi hakkında kısaca bilgi verilmiş, ardından araştırmacıların ilgisi mensur tarih örneklerine çekilerek Türk edebiyatı literatüründe mensur tarihlerin dikkatlerden kaçmaması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca müellifin eserindeki mensur tarihler bir sınıflandırmaya tabi tutularak aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: İbrâhim Hanîf Efendi, Şifâ Şerhi, Ebcad Hesabı, Tarih Düşürme, Mensur Tarih.

Prose Chronogram Dates In Ibrahim Hanif Efendi's Shifa Commentary

Abstract

Ibrahim Hanif Efendi (d. 1189/1775) wrote a Turkish commentary on Qadi İyaz's (d. 544/1149) work called al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa. Holding an important place among the commentaries written on Shifa, this work is remarkable in terms of both its style and reflection of the source work.

Today, one thinks of verse chronogram dates first when it comes to the art of chronogram in our literature, although its first examples were produced in prose. Another remarkable aspect of Ibrahim Hanif Efendi's work is that it has rich content in terms of prose dates, which are accepted to be some of the examples that constituted a source of the art of chronogram.

This study first provides brief information about Ibrahim Hanif Efendi's life and the Shifa commentary called Khulasat al-Vefa fi Sharh al-Shifa. Then it draws the interest of researchers to the examples of prose history attempting to ensure that the prose dates in the Turkish literature do not go unnoticed. In addition, the study describes the prose dates in the author's work by subjecting them to a classification.

Keywords: Ibrahim Hanif Efendi, Shifa Commentary, Abjad Calculation, Chronogram, History of Prose-based Chronograms .

Giriş

Ebced hesabı, ebcad ve sözcüklerinin harflerine karşılık gelen sayı değerlerinden istifade edilerek çeşitli işlemler yapılmasıdır (Yakıt, 1992: 36). Bu hesap; başta tarih düşürme olmak üzere bazı eski ilimler, hurûflük, matematik, fizik, günlük ihtiyaçlar ve edebiyat (muamma, lugaz, tarih düşürme, deyim...) gibi çeşitli alanlarda kullanılmıştır (Mercanlığıl, 1960: 23; Karabey, 2015: 80). Tarih düşürme ise "Ebcad alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık gelmesi özelliğinden istifade ederek herhangi bir hadiseye ilişkin, hesaplandığında o hadisenin meydana geldiği yılı verecek şekilde kelime, terkip, cümle, mısra veya beyit söylemeye denir (Yakıt, 1992: 62)." Bilindiği kadarıyla tarih düşürme XII. yüzyıldan önce Fars edebiyatında ortaya çıkmış, İslam kültürünün etkisiyle Arap harflerini alan İranlılardan Türklere, Türklere de Araplar'a geçerek İslam coğrafyasında yayılmıştır. (Karabey, 2011: 80–82)

Türk Edebiyatında tarih düşürme, nesirde bir kelime yahut terkinin kullanılması ile başlamış ve peyderpey yaygınlaşmıştır (Manastırlı Mehmed Rifat, 1308: 4/395). Nesirdeki bu tarih ibarelerinin bir kısmının bağımsız olarak oluşturulmadığı, bir tarih mısraı yahut tarih beytinden alınıp zamanla mahreci unutulmuş dilden dile dolaştığı bazı örnekler de bulunmaktadır (Mercanlığıl, 1960: 38). Edebiyatımızda yüzyıllar boyunca mansıp ve tayin, doğum, sünnet, evlilik, düğün, ölüm (eceliyle, şehit olarak, öldürülerek, intihar ederek), zafer ve fetih, doğal felaket, sadaka-i câriye nevinden binaların inşası, yazma ve basma kitapların tamamlanışı, seyahat, taht kavgası, isyan, görevden azlolma, antlaşma, kongre ve sempozyum, yeni yıl tebriği, hiciv ve istihza gibi akla gelebilecek birçok konuda tarih düşürülmüştür (Yakıt, 1992: 66–109).

Tarih düşürme ilerleyen zamanlarda gelişip çeşitlenerek bedi sanatları içinde kendine yer edinmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 1310: 169). İlk dönemlerinde yaygın olarak kullanılan tek kelime yahut terkiplerle bir olayın meydana gelişine işaret eden tarihlerde, tarih ibaresi seçilirken söz konusu olayla, ibarenin bir ilgisinin bulunmasına dikkat edilmiştir (Mercanlığıl, 1960: 35). Tarih düşürme sanatı geliştikçe vezne bürünmüş, manzum eserlerimizde icra edilip çeşitlenerek dört başı mamur bir sanat haline almış, manzum tarihler, mensur tarihi neredeyse unutturmuştur. Zira bugün tarih sanatının bahsi geçince akıllara ilk gelen şey, tarih mısraları olmaktadır. Manzum tarih ilk kez 750/1349 yılında Hızır Bey (ö. 863/1459) tarafından söylenmiştir. 1193/1779'da İstanbul'a gelen Adanalı Surûrî (ö. 1229/1814) ile de tarih sanatı Türk Edebiyatında altın çağını yaşamıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1310: 172).

Bu makalede meşhur olan manzum tarihler değil, unutulmaya yüz tutmuş mensur tarih örnekleri ele alınmıştır. İbrâhim Hanîf Efendi'nin *Şifâ* şerhi, mensur tarih örneklerini barındırması açısından dikkate değer bir eserdir.

İbrâhim Hanîf Efendi'nin Hayatı ve Şifâ Şerhi

İbrâhim Hanîf Efendi, Hanîf mahlasıyla meşhur olan üç Osmanlı âlimi arasında en tanınmış olanıdır (Akpınar, 1997:39). Kaynaklarda "*Şârih-i Şifâ*" (Müstakimzâde, 1928: 637;) lakabıyla anılarak diğer Hanîflerden ayırt edilmeye çalışılsa da bu çaba yeterli olmamış uzun bir süre bu üç Hanîf birbirine karıştırılmıştır. İbrâhim Hanîf Efendi, Üsküplü Mustafa Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da iyi bir eğitim almıştır. Hat dersleri de almış olup sülüs, nesih ve ta'lik hatlarında mahirdir (Akpınar, 1997: 39). Meslekî hayatında sırasıyla kâtip, müderris, müfettiş ve kadı olmuştur. Müstakimzâde; İbrâhim Hanîf Efendi'nin hicrî 1189'da vuku bulan vefatına "*hâtime-i kâmilân* (خاتمة کاملان)"¹ ibaresini tarih düşürmüştür (Müstakimzâde, 1928: 637). Kabri Eyüp Sultan'da Dâye Hatun Türbesi'ndedir (Akpınar, 1997: 39).

¹ [50 = ن] + [1 = ا] + [30 = ل] + [40 = م] + [1 = و] + [20 = ك] + [1 = هـ] + [5 = هـ] + [40 = م] + [400 = ت] + [1 = ا] + [600 = خ] = 1188. Ayrıntılı ebcad hesaplamasında da görüldüğü gibi Müstakimzâde hâ-yı resmîye üstündeki izafet hemzesini de hesaba dahil etmiştir.

Müellifin en önemli eseri Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ² isimli eserinin tamamı üzerine yazdığı *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi'ş-Şifâ* isimli Türkçe Şifâ şerhidir. "Şifâ, Hz. Peygamber sevgisine ve Hz. Peygamber'in müslümanlar üzerindeki haklarına dair bir eser olup 535/1140-41'de telif edilmiştir. Konular oldukça sistematik bir şekilde sınıflandırılmış, muhteva dört ana bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde Hz. Peygamber'in maddi ve manevi güzellikleri, Allah indindeki değeri ve mucizeleri; ikinci bölümde Hz. Muhammed'e tabi olmak, salavat getirmenin lüzumu ve onu gönülden sevmek vurgulanmıştır. Kitabın asıl konusunun anlatıldığı üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'de bulunabilecek ve katiiyen bulunmayacak özellikler, ismet sıfatı ve Peygamber'in insan olması itibarıyla yaptıkları anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde ise Rasul-i Ekrem'e dil uzatanlar için uygulanması gereken hükümler incelenmektedir (Kandemir, 2010: 134)."

İbrâhim Hanîf Efendi, *Şifâ* şerhinde Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) ve Şihâbüddîn Hafâci'nin (ö. 1069/1659) Arapça *Şifâ* şerhlerini temel kaynak olarak kullanmıştır. Anlaşılması zor kelimeleri teker teker mana ve köken bilgilerine değinerek izah etmiştir. Kaynak metinde anlamın tamamlandığı bir yargıya ulaşıncaya, tefsiri mahiyette bir tercüme yapmıştır (Aydın, 2022). Şarih dil bilgisi terimleri başta olmak üzere çeşitli ilimlere dair terimlerin ve Arapça ibarelerin yoğun kullanıldığı kendine has, ağır ama bir o kadar da akıcı bir dil tercih etmiştir. Yüzlerce hadis hocası ve raviyi tanıtırken, bu şahısların vefatlarına dair özenle kullandığı ölümün güzel adlandırmaları, mensur tarih örnekleri, Arapça ibareleri Türkçe cümle yapısının içerisinde doğal bir şekilde kullanması bu eseri, benzer nitelikteki eserlerden ayıran üslup özelliklerindedir.

Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi'ş-Şifâ'daki Tarih Örnekleri

İbrâhim Hanîf Efendi, tarih düşürmenin altın çağının yaşandığı 18. yüzyılda kaleme aldığı *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi'ş-Şifâ*³ isimli *Şifâ* şerhinde; hadis râvi ve âlimlerinin ölüm tarihlerini yahut önemli olayların meydana geliş yıllarını çoğunlukla lafzen (açık bir biçimde tarihi zikrederek) ifade etmiştir. Bununla birlikte müellif tarih düşürme sanatına kayıtsız kalamamıştır. Eserdeki lafzen tarihlerin yekûnuna nispeten oldukça az olan bazı şahısların vefatına tek kelime ile manen tarih düşürmüştür. Tarih düşürme geleneği günümüzde hala devam etmesine rağmen (Yakıt, 1992: 266) mensur tarihlere metinlerde çokça rastlanmamaktadır. Dolayısıyla araştırmacıların böyle bir üslubun varlığına dikkatini çekmek ve mensur metinlerin okunması ve incelenmesi esnasında tarih ibarelerinin dikkatlerden kaçmasını engellemek amacıyla bu çalışmada mezkûr eserdeki mensur tarihler incelenmiştir.

Hulâsatü'l-Vefâ'da tarih düşürme sanatı açısından mensur tarihler dikkat çekmektedir. Türk edebiyatı literatüründe Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserinde de *Hulâsatü'l-Vefâ*'da olduğu gibi mensur tarih örnekleri oldukça fazladır (Karabey, 2015: 73). Bu örnekler Türk edebiyatında nadiren görüldüğü için tespiti önem arz etmektedir. Mensur tarihlerin edebî değerini belirleyen ana unsur ise tarih ibaresinin, tarih düşürülen olayla ilgisidir.

Şairler çoğunlukla tarih mısraından önceki mısradaki tarih kelimesini ve kendi mahlaslarını birlikte zikrederler. Tarih kelimesinin bu şekilde anılmadığı manzumeler tarih mısraının tespitinde güçlüklerle yol açması sebebiyle makbul sayılmamıştır (Karabey, 2011: 80–82). İbrâhim Hanîf Efendi de bu hassasiyetle birinin vefatına tarih düşürürken, yanlış anlaşılmalara mahal vermemek ve düşürülen tarihe dikkat çekmek için ebced hesabı yapılması gerektiğine dair ipucu olabilecek bir kelimeyi zikretmiştir. Bu ipucu çoğunlukla ibareden sonra gelen "târîhinde" lafzıdır. Bazen de "bâliğ-i aded-i hurûf-ı ..., târîh bâliğ-i aded-i ..., sene-i hicriyye-i ..." ibarelerini de kullandığı tespit edilmiştir.

² Makalede bu eserin ismi yer yer kısaltılarak "Şifâ" olarak da zikredilmiştir.

³ Makalede bu eserin ismi yer yer kısaltılarak "*Hulâsatü'l-Vefâ*" olarak da zikredilmiştir.

Tarih düşürme sanatında usta olan müverrihlerin, tarihlerinde hem manaya hem de edebî güzelliğe önem verdikleri vurgulanmıştır (Karabey, 2015: 359). Bu çalışmada bu hususlar göz önünde bulundurularak öncelikle İbrâhim Hanîf Efendi'nin tarihleri tespit edilmiştir. Ardından tarih ibarelerinin tercihinde, müellifin seçimleri üzerinde düşünülerek anlam ilgileri kurulmaya ve bu ilgiler doğrultusunda bir sınıflandırma yapılmaya çalışılmıştır.

Tespit edilebilen tarihlerin neredeyse tamamı şahısların ölümüne düşürülmüştür. Müellif, "öldü" lafzını doğrudan zikretmek yerine ölüme edebî bir kisve giydirecek, onu güzel adlandırmayı tercih etmiştir. İbrâhim Hanîf Efendi; tercih ettiği mensur tarihlerin çok büyük bir kısmında bu güzel adlandırmalar ile anlamsal bir ilgi kurmuştur. Diğer tarihlerde ise bu ilgi ölümüne tarih düşürülen şahsa yahut şahsın ölümüne sebep olan olaya dairdir. İstisna addedilebilecek olan tek örnek ise eserin telif tarihine Arapça bir cümle ile tarih düşürülmesidir.

İbrâhim Hanîf Efendi'nin *Hulâsatü'l-Vefâ*'daki tarih düşürmeye dair yöntemini dört başlık altında inceleyebiliriz.

1- Güzel Adlandırma ile İlgili Kurulan Tarihler

Bu makalede, güzel adlandırma ile kastedilen ölüm gibi soğuk, söylendiğinde hoş gitmeyen kelimeleri kullanmayı yerine aynı mananın dolaylı olarak kastedildiği daha sıcak, hoş giden edebî ifadelerin kullanılmasıdır. İbrâhim Hanîf Efendi; bu ifade tarzını, üslup özelliği sayılabilecek derecede çok kullanmıştır.⁴ "Mahmûl-i âlet-i hadbâ olmak⁵, âzim-i dârü's-sürûr-i cinân olmak (312b), dâne-i vücûdu âsiyâb-ı fenâda ifnâ olmak (308a), âlem-i ekdârdan sarây-ı sürûra azmeylemek (230a)" ifadeleri müellifin kullandığı ölümün güzel adlandırmalarından yalnızca birkaçıdır. Müellifin düşürdüğü tarihlerin arasında edebî açıdan en yüksek değere sahip olan bu tarihler, aşağıda kronolojik olarak izah edilecektir.

Sa'd b. Ebî Vakkâs⁶ "taraf-ı silsile-i nesebi tāk-ı refî-i rivāk-i nesl-i Seyyidü'l-Mürselin şallâllâhu 'aleyhi ve sellem Hazretine Zühre b. Kilâb'da peyveste olur. 'Ömr-i girân-mâyeleri yetmiş toktuza resîde olup mücîb (مجيب) târihinde da 'vet-i irci'ye icâbet eyleyip Bakî'-i Ğarqad'da sa'd-kırân-ı burc-ı lahd oldu (317b)." (55 = [2 = ب] + [10 = ي] + [3 = ج] + [40 = م])⁷ Davet-i irci'î ibaresi (ارجعني إلى ربك راضية مرضية)⁸ ayetinden iktibastır. İrci'î emir sîgasında dön anlamına gelmektedir. Mücîb ise ism-i fâil vezninde icâbet eden kişiye denir. Müellif Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Allah'ın irci'î emrine icâbet edip mücîb olduğunu tarih ibaresi ile ifade etmiştir.

Tirmizî⁹ "... ıtr (عطر) târihinde meşâmm-ı cānı, şemîm-i nesîm-i ecel eyledi (12a)." (+ [70 = ع] 279 = [200 = ر] + [9 = ط]). Bu örnekte meşhur muhaddis Tirmizî'nin 279'da gerçekleşen vefatına ıtr kelimesi ile tarih düşürülmüştür. Aynı zamanda bu ibare ölümün güzel adlandırılması amacıyla oluşturulan terkiple anlam bakımından ilişkilendirilmiştir. İtr, hoş kokulu şey (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 3/2188) anlamına gelmektedir. Müellif mealen Tirmizî'nin burnunun ecel rüzgarının

⁴ Hanîf İbrâhim Efendi'nin Şifâ şerhinde ölümün güzel adlandırmasında kullandığı terkipler ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek kadar çok ve edebî değere sahiptir. Bu konuda tarafımızdan akademik bir makale hazırlanmaktadır.

⁵ Makalede parantez içindeki varak numaraları şu esere aittir: İbrâhim Hanîf Efendi, *Hulâsatü'l-Vefâ fi Şerhi's-Şifâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 725).

⁶ Tam adı Ebû İshâk Sa'd b. Ebî Vakkâs Mâlik b. Vüheyb (Üheyb/Vehb) el-Kureşî ez-Zühri (ö. 55/675) olan aşere-i mübeşşereden olan sahâbî, kumandan. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

⁷ Makalede, söz konusu tarih ibarelerinin ebced değerinin ayrıntılı hesaplanması bu usûlle gösterilmiştir.

⁸ Fecr Sûresi 89/28: "Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön"

⁹ Tam adı Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892) olan Kütüb-i Sitte'den el-Câmi' u's-şâhih'in müellifi, muhaddis. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Tirmizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

güzel kokusunu aldığını ifade etmiştir. Şemîm ile ıtr kelimelerinin yakın anlamlı olması da dikkat çekmektedir.

Ölümün güzel adlandırmasında irci 'î ayetinin iktibas edildiği bir diğer kullanım ise şöyledir: Esved b. Yezîd¹⁰ "... heştâd bâr hac edip keşret-i şiyâmla cild-i bedeni sebz-gün ve her dü şeb hatm-i Qur'ân ile evkât-güzâr zât-ı hüceste-menkabe idi. Da' (عَد) târîhinde da'vet-i irci'îye icâbet ve terk-i fânî eyledi (147a)." (74 = [70 = ع] + [4 = د]). Bu örnekte ise akla öncelikle tarih ibaresi ile da'vet-i irci'î terkindeki davet kelimesi arasında kök birliği olabileceği gelse de da' "reddetmek, geri çevirmek" (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 4/3321) anlamında ayın harfinin şeddesi ile muzaaf bir kelime iken; davet, çağırma (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 6/5740) anlamında da'â (عَا) nakıs fiilinin mastarıdır. Dolayısıyla burada terk-i fânî ile da' arasında dünyayı reddetmek noktasında bir anlam ilgisi kurulmuştur.

Ebû Ümâme¹¹ "...iif¹² (اِف) târîhinde sirâc-ı hayâtı pûf-kerde-i ecel oldu (138a)." ([80 = ف] + [1 = ا] 81 =). Üf Türkçe üfleme fiilinin türetildiği ses taklidi bir kelimedir (Ayverdi, 2010: 1294). Pûf-kerde ise Farsçada bir şeyi söndürmek amacıyla üfleme¹³ anlamındaki pûfkerden fiilinin ism-i mefûlüdür ve üflenerek söndürülmüş (Ayverdi, 2010: 1007) anlamındadır. Aynı anlama gelen Türkçe üf ve Farsça pûf arasında anlam ilgisi kurulmuş ve mealen "üf tarihinde hayat mumu ecelin üflemesiyle söndürüldü." anlamı kastedilmiştir.

Ebû Attâb Mansûr b. Mu'temir es-Sülemî¹⁴ "...likâ (اَلِكَا) târîhinde rahmet-i Rıdvân'a mülâkî oldular (22b)." (131 = [1 = ا] + [100 = ق] + [30 = ل]). Kavuşma, buluşma (Ayverdi, 2010: 744) anlamındaki likâ, lakîye (اَلِكَا) mazi fiilinden mastardır. Mülâkî ise kavuşan anlamına gelmekte olup aynı fiilin ism-i failidir. Dolayısı ile ibare daha sade bir Türkçe ile "kavuşma tarihinde rahmet-i Rıdvân'a kavuştular." anlamındadır. Tarih ibaresinde (likâ) ile mülâkî arasında iştikak ve anlam ilgisi mevcuttur.

Safvân b. Süleym¹⁵ "tâbî'î-i celilü'l-ıqâdr ve zâhid-i cesîmü'l-hâtr zât-ı muhterem idi. Kalb (اَلْقَلْب) târîhinde hayâtı memâta munkalib oldu (100a)." (132 = [2 = ب] + [30 = ل] + [100 = ق]) Müellif; Safvân b. Süleym'in vefat yılına "bir şeyi halkî ya tâbî yâ ca'îlî cihetinden çevirip döndürmek, aks ve tahvil" (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 1/616) anlamındaki kalb kelimesi ile tarih düşürüp bu ibare ile ölümün güzel adlandırmasında kullandığı terkipte geçen munkalib kelimesi arasında hem iştikak hem de mana ilgisi kurmuştur.

eş-Şerîf Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Hasenî¹⁶ "kand (اَلْقَنْد) târîhinde cür'a-keş-i peymâne-i ecel olmuşdur (81a)." (154 = [4 = د] + [50 = ن] + [100 = ق]). Kand şeker, şeker kamışı usâresi

¹⁰ Tam adı Ebû Abdîrrahmân el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehaî el-Kûfî (ö. 75/694) olan fakih, kıraat âlimi ve muhaddis tâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saffet Köse, "Esved b. Yezîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

¹¹ Tam adı Ebû Ümâme Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî (ö. 86/705) olan sahâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Kemal Sandıkcı, "Ebû Ümâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

¹² Şihâbüddin Hafâcî'nin *Şifâ* şerhinde ilgili sahabinin vefat tarihinin 81 veya 86 olduğu ihtimalli bir şekilde belirtilmiştir. Müellifin şerhini yazarken temel kaynak olarak kullandığı bu eserdeki iki tarihten birini tercih etmiş olması mümkündür. Bkz: Ahmed b. Muhammed Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâz fi Şerhi Şifâ 'l-Kâdî İyâz*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1432/2011), 2/361.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz.

<https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D9%BE%D9%81+%DA%A9%D8%B1%D8%AF%D9%86> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022)

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1992), 474.

¹⁵ Künyesi Ebû Abdullah ve Ebû el-Hâris el-Medenî (ö. 132) olan tâbiinden meşhur ve sika bir hadis âlimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şemseddin Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-Latîfe fi Tarîhi'l-Medeniyyeti's-Şerife* (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 1/456.

¹⁶ Soyu Ebû Talib'e dayanmaktadır. Hicri 154'te, 40 yaşında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâz*, 2/59.

anlamındadır. İfade günümüz Türkçesiyle “şeker tarihinde ecel şarabını yudumlamıştır.” şeklinde anlaşılabilir. Ayrıca şarabın içindeki alkol, üzümün şekerinden oluşmakta ve şeker miktarı şarabın kalitesine tesir etmektedir (Kaya, 2017, 23).

Osman b. Kinâne¹⁷ “İmâm Mâlik vefâtından iki sene sonra *vakf* (وقف) târîhinde fevt oldu (586a).” (186 = [80 = ف] + [100 = ق] + [6 = و]). Vakf durma (Ayverdi, 2010: 1305), fevt ise fırsatı elinden kaçırma (Ayverdi, 2010: 381) demektir. Müellif tarih ibaresi ile mecaz anlamıyla ölmek anlamına gelen fevt arasında ilgi kurarak mealen şöyle demektedir: “Osman b. Kinâne'nin (hayatı) durma tarihinde (durmuş) ve o yaşama fırsatını elinden kaçırmıştır.”

Muhammed b. Kesîr¹⁸, “İmâm ‘Abdiyy el-Başrî *rekb* (ركب) târîhinde râkib-i cenâze-i ecel oldu (119a).” (222 = [2 = ب] + [20 = ك] + [200 = ر]). Rekb binmek anlamında rakibe (ركب) mazi fiilinin mastarı, râkib ise aynı fiilin binen anlamındaki ism-i failidir. İfade “biniş tarihinde ecel cenazesinin binicisi oldu.” anlamındadır. Tarih ibaresi yine mastar ve ism-i fail kullanılarak ölümün güzel adlandırması ile iştikak ve mana birliği içindedir.

Osman b. Ebî Şeybe¹⁹ “...*ritl* (رطل) târîhinde ritl-ı girân-ı memâti nûş eyledi (486b).” (239 = [30 = ل] + [9 = ط] + [200]) Bu ifadede âlimin vefatına büyük şarap kadehi (Ayverdi, 2010: 1026) anlamına gelen “ritl” kelimesi ile tarih düşürülmüştür. Müellif, bahsi geçen kişi için sadece “öldü” demek yerine “ölümün büyük kadehini içti” anlamına gelen ibareyi kullanarak metinle düşürdüğü tarih arasında anlam ilgisi kurmuştur.

Muhammed b. Seleme Ebu'l-Hâris el-Murâdî el-Mısırî²⁰ “*harem* (حرم) târîhinde şuffa-i harem-serây-ı Na'ime teveccüh eyledi (230a).” (248 = [40 = م] + [200 = ر] + [8 = ح]). Herkesin girmesine izin verilmeyen, saygı gösterilmesi gereken yer (Ayverdi, 2010: 473) anlamındaki harem ile ölümün güzel adlandırmasında kullanılan harem-seray ibaresi arasında lafzî bir birlik vardır. İfade “O, Na'im cennetindeki harem dairesinin sofasına yöneldi.” anlamındadır.

Ebü Küreyb Muhammed b. Alâ²¹ “...*harem* (حرم) târîhinde dârü's-sürûr-ı Cinân'a râhî oldular (142b).” (248 = [40 = م] + [200 = ر] + [8 = ح]). Harem kelimesi ile ikinci kez tarih düşürülmüştür. Müellif aynı tarihe aynı kelime ile tarih düşürmekten çekinmemektedir. Lakin ölümün güzel adlandırmasını değiştirerek farklı bir anlam ilgisi kurmayı tercih etmiştir. Harem; herkesin girmesine izin verilmeyen, saygı gösterilmesi gereken yere (Ayverdi, 2010: 473) denilmektedir. Dârü's-sürûr-ı Cinân da herkesin girmesine izin verilmemesi bakımından haremle benzerlik arz etmektedir. İfade “O, harem tarihinde mutluluk bahşeden Cennet'e doğru yola koyuldu.” anlamındadır.

¹⁷ Ebü Amr Osman b. Kinâne, İmam Malik'in önde gelen talebelerindendir. Ölüm tarihi ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kurtûbî'ye göre h. 183'te, Ebü İshak el-Şîrâzî'ye göre İmam Mâlik'in vefatından 2 sene sonra, Yahya bin Bükeyr'e göre İmam Mâlik'in vefatından 10 sene sonra vefat etmiştir. Hanîf İbrâhîm Efendi Kurtubi'nin görüşünü benimseyerek tarih düşürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latife fi Tarihi'l-Medine* (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 2/250.

¹⁸ Tam adı Ebü Abdillâh Muhammed bin Kesir el-Abdî el-Basrî'dir. Buhari'ye göre hicri 223'te vefat etmiş, İbn Hibbân'a göre yetmiş yıl yaşamıştır. Hanîf İbrâhîm Efendi'nin eserini kalame alırken temel kaynak olarak kullandığı Hafâcî'nin Şifâ şerhinde 222'de vefat ettiği kayıtlıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, thk. Dr. Beşşâr Âvâd Marûf (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 5/686; Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Nesimü'r-Riyâz*, 2/270.

¹⁹ Tam adı Ebü'l-Hasen Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 239/853) olan hadis ve tefsir âlimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selman Başaran, “İbn Ebü Şeybe, Ebü'l-Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 25/287.

²¹ Tam adı Ebü Küreyb Muhammed bin Alâ el-Hemedânî el-Kûfî (ö. 248/863) olan ravi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dârü'l-fikir, 1415/1995), 55/56.

Ebû Mervân Hişam b. Hâlid ed-Dimeşkî²² *maṭar* (مطر) tārîhinde rahmet-i Raḥmân'a vâşıl oldu (127a)." (249 = [200 = ر] + [9 = ط] + [40 = م]). Matar yağmur (Şemsettin Sami, 2015: 1363) demektir. Rahmet ise mecâzen Allah'ın kullarına merhametinin bir alameti olduğu için yağmur anlamında kullanılmaktadır. (Şemsettin Sami, 2015: 660) Bu anlamından hareketle "rahmet yağıyor" deyimini günümüz Türkçesinde kullanılmaktadır. Yani ifadede matar ve rahmet arasındaki gerçek ve mecaz anlam ilgisi yakalanmış ve "Yağmur tarihinde tüm canlılara ayırt etmeksizin rızıklarını merhametinden ötürü veren Allah'ın rahmetine kavuştu." anlamı kastedilmiştir.

Ahmed b. Hayrûn²³ "*hatf* (حفف) tārîhinde ḥatfe enfihî vefât eyledi (12a)." (+ [400 = ت] + [8 = ح] 488 = [80 = ف]) Dışardan bir tesir olmaksızın yani katledilme, dövülme, yanma ve boğulma gibi durumların etkisinde kalmadan olduğu yerde vefat edenlere *mâte hatfe enfihî* denilir. Bu deyimde burun anlamındaki enf kelimesinin kullanılması Arapların ölüm döşeğindeki hastanın ruhunun burnundan çıktığını tahayyül etmelerindedir (Mütercim Âsım Efendi, 2013: 4/3652). Ölüm anlamındaki hatf kelimesi ile tarih düşürülmüş, vefatın nasıl gerçekleştiğini belirten hatfe enfihî deyimini de kullanılarak metinde ifade birliği yakalanmış ve "ölüm tarihinde eceliyle öldü." anlamı kastedilmiştir.

2- Vefatına Tarih Düşürülen Kişi ile İlgili Kurulan Tarihler

Bu guruptaki tarih ibareleri vefatına tarih düşürülen şahsın ismi, sıfatı, mesleği ve sevdiği şahıs ile ilgili olan kelimelerden oluşmaktadır.

Ebû Saîd el-Hudrî²⁴ "*Ve'l-Hâşıl sādât-ı şahâbîden olup seyyid* (سید) tārîhinde se'âdetle 'âlem-i 'ukbâya teveccüh ve Bakî' de defnolundular (21a)." (74 = [4 = د] + [10 = ي] + [60 = اس]). Seyyid efendi, önder, reis (Ayverdi, 2010: 1096) anlamındadır. Sādât ise seyyid kelimesinin kırık çoğuludur. İfadenin anlamı şöyledir: "Sahabinin reislerinden olan Ebû Saîd el-Hudrî seyyid tarihinde mutlu bir şekilde ebedî aleme yöneldi ve Bakî mezarlığına defnedildi."

"İmâm-ı çehârüm-i e'imme-i isnâ 'aşer Cenâb-ı Muḥammed Bâkır²⁵ radiyallâhu 'anh tārîh, bâliğ-i 'aded-i ḥurûf-ı *alî* (علي) olduğda ser-nihâde-i bâlin-i lahd oldular (48a)." (110 = [ا] + [70 = ع] [10 = ي] + [30 = ن]). İsnâ Aşeriye'de Hz. Ali'ye hususi bir muhabbet ve önem verilmektedir. On iki imamın dördüncüsü olan Muhammed Bâkır'ın vefatına Alî ismiyle tarih düşülmesi de bu muhabbete işaret etmektedir. İfade "Tarih, Ali isminin ebced değerine (31 sayısına) ulaşınca (o) başını mezar yastığına koydu." anlamındadır.

Hasan-ı Basrî²⁶ "*Ḥilâfet-i Fârûkiyye'de pâ-nihâde-i 'âlem-i vücûd olup senedü'l-muhaddisîn ve imâmü'l-müfessirîn oldu. Süllem-i ḥayâtın seksen sekiz pâyesine vâşıl olduğda sened* (سند) tārîhinde 'ömr-i 'azîzi resîde-i pâyân ve Başra'da Ravza-i Behište ḥurâmân oldular (19a)." ([60 = اس] 114 = [4 = د] + [50 = ن] +) Müellif Hasan-ı Basrî'yi senedü'l-muhaddisîn yani hadisçilerin dayanak noktası oldu diyerek tavsif etmiştir. Ölümüne tarih düşürürken de sened kelimesini kullanarak kişinin sıfatı ile tarih ibaresi arasında bir ilgi kurmuştur.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, 5/272.

²³ Tam adı Ahmed b. Hasan b. Hayrûn Ebu'l-Fadl (ö. 448) olan sika bir muhaddistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde (Beyrut: Dârü'l-Beşâir el-İslamiyye, 2002).

²⁴ Tam adı Ebû Saîd Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî (ö. 74/693-94) olan çok hadis rivayet eden yedi sahâbîden biri. Ayrıntılı bilgi için bkz. Raşit Küçük, "Ebû Saîd el-Hudrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

²⁵ Tam adı Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib (ö. 114/733 [?]) olan İsnâaşeriyye'nin beşinci ve İsmâiliyye'nin dördüncü imamı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Muhammed el-Bâkır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005).

²⁶ Tam adı Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) olan Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhid. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

Abdûlmelik b. Süleyman Fülehy²⁷ “müfeylih (مفيلح) târîhinde fevt oldu (26a).” (168 = [40 = م] [8 = ح] + [30 = ل] + [10 = ي] + [80 = ف] +). Fülehy sülâsi mücerred 3. babtan felaha (فَلَح) mazi fiilinin fâlih (فَالِحٌ) veznindeki ism-i fâili ya da eflahu (أَفْلَحُ) veznindeki sıfat-ı müşebbehenin tasğiridir. Kelimenin çiftçilik yapan, alt dudağı yarık olan ve başarılı olan anlamları vardır. Müfeylih (مُفَيْلِحٌ) ise, başarılı olmak anlamında sülâsi mezîd ifâl babının (أَفْلَحُ يُفْلِحُ) ism-i faili olan müflihin (مُفْلِحٌ) tasğiridir. Bu kişinin lakabında hangi anlamın kastedildiği malum olmamakla birlikte²⁸ “başarılı” anlamının kastedilmiş olması daha yüksek bir ihtimaldir. Çifçilik anlamı kastedilmiş olsa da hasattan karlı çıkmış gibi bir mana tasavvur edilerek yine kelimenin başarılı anlamıyla ilgi kurulabilir. Lakin kesin olan bir şey vardır ki bu, müellifin tarih ibaresini kişinin isminin başına yalnızca mim harfini ekleyip iştikak ilgisinden faydalanmış olmasıdır. Metinde; Abdûlmelik b. Süleyman Fülehy'in daha önce zikrinin geçmiş (216a) ve orada lafzen 168 tarihinde vefat ettiğinin belirtilmiş olması da dikat çekmektedir. Müellif aynı ismin tekrarı durumunda, genellikle “tekdademe tercemetuhû” diyerek o kişinin tanıtımına geçmesine rağmen Fülehy'de benzer bir tavır sergilememiş, ikinci tekrarda vefatına tarih düşürmüştür.

İmâm-ı Sâlik Cenâb-ı Mâlik²⁹ vak' (وَقْع) târîhinde ‘âzim-i gülşen-şerây-ı Behişt oldular (113a).” (176 = [70 = ع] + [100 = ق] + [6 = و]) Vak' kelimesinin vakar, ağır başlılık, temkin (Ayverdi, 2010: 1305) muhafaza-i haysiyet, (Şemsettin Sami, 2015: 1495) nüfûz, itibar (Mehmet Salâhî, 2019: 2/630) gibi anlamları bulunmaktadır. Müellifin İmâm Mâlik'in vefatına tarih düşürmek için bu kelimeyi tercih etmesi ona böyle bir sıfatı uygun görmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Ferrâ “...Ebû Yahyâ b. Ziyâd el-Kûfî³⁰ İmâmu'n-naḥiv ve'l-luḡat zer (ز) târîhinde rāh-ı Mekke'de ‘âzim-i dârü'l-bekā oldu (207 = [200 = ر] + [7 = ز]). Kelâmına zîb ü fer vermekle Ferrâ denildi, ‘amel-i ferv ile degil (34b).” Arapça'da ferâ, yefrî fiili (فرى، يفري) çeşitli, değişik konuşmalar yapmak ve insanların hoşuna gidecek kurallar ve kaideleri kelamda kullanmak anlamındadır (Ali el-Kârî, 1421/2000: 1/79). Müellifin ifadesiyle “kelâmına zîb ü fer vermek” şeklinde çevirilen, günümüz Türkçesiyle sözü çeşitli şekillerde süsleyip güzelleştirmek diye tercüme edebileceğimiz bu fiil Ferrâ isminin anlam dünyasını ortaya koymaktadır. Anlam yakınlığı ve harf benzerliği dolayısı ile fer ile Ferrâ kelimeleri arasında iştikak olduğu zannedilse de fer Farsça (Ayverdi, 2010: 375), Ferrâ ise izah edildiği gibi Arapça kökenlidir. Burada asıl işaret edilmek istenen tarih ibaresi olan altın anlamındaki zer kelimesinin, en gösterişli süslemelerde kullanılması bakımından Ferrâ ismiyle benzer bir anlam çerçevesine dahil olmasıdır. Burada dikkat çeken bir diğer husus, zer kelimesinin harflerinin mürekkep terkipte kullanılan zîb ve fer kelimelerinin baş harflerinden oluşmasıdır.³¹ Bu uyumun tesadüfî olmayıp, müellifin tasarrufunda özenle denk getirilmiş olması ihtimal dahilindedir.

Bakî b. Mahled,³² “...ol imâm-ı zâhid vera' (وَرَع) târîhinde vedâ'-ı 'âlem-i fânî buyurmuşlar (80a).” (276 = [70 = ع] + [200 = ر] + [6 = و]) Bakî b. Mahled'in; hoca seçiminde son derece titiz davrandığı

²⁷ Tam adı Ebû Yahyâ Abdûlmelik b. Süleymân b. Ebî'l-Mugîre el-Huzâî (ö. 168/784) olan hadis hâfızı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selman Başaran, "Fülehy b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

²⁸ Kelimenin ve türevlerinin izahı Mehmet Hayri Acat'a aittir.

²⁹ Tam adı Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795) olan Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis. Ölüm tarihi kaynaklarda 179 veya 178 olarak belirtilmesine rağmen müellifin ebced değeri 176 olan bir kelimeyi kullanması dikkat çekicidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

³⁰ Tam adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822) olan Arap dili ve tefsir âlimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

³¹ Baş harflerdeki bu uyumu farkedip bizimle paylaşan Arş. Gör. Mehmet Hayri Acat'a teşekkür ederiz.

³² Tam adı Ebû Abdirrahmân Bakî b. Mahled b. Yezîd el-Kurtubî (ö. 276/889) olan Müsned'yle meşhur Endülüslü muhaddis. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Bakî b. Mahled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

ve kendi kriterlerine uymadığı için imkânı olmasına rağmen birçok muhaddisten hadis rivayet etmediği bilinmektedir (Kandemir, 1991). Müellifin onun vefatına “Allah’tan korkup haramdan, günaha, kötülüklerden sakınma, dînî buyrukları titizlikle yerine getirme, takvâ” (Ayverdi, 2010: 1315) anlamındaki vera’ kelimesiyle tarih düşürmesi hadis seçimindeki titizliğine işaret etmek maksadıyla olabilir.

Bezzâr³³ “...şabr (صبر) târihinde Remle’de civâr-ı Melik-i Müte’âl’e irtihâl eyledi (193a).” (= اص 292 = [200 = ر] + [2 = ب] + [90] Bezzâr hadis tahsilinin yanı sıra bildiği hadisleri daha fazla insana öğretebilmek için İsfahan, Bağdat, Mısır, Mekke ve Şam bölgesindeki Remle’ye seyahat etmiştir. (Kandemir, 1992: 113) Vefatına sabır kelimesi ile tarih düşürülmesi, sırf hadis öğretmek için diyar diyar dolaşma zahmetine sabretmesine göndermede bulunmaktadır.

Nakkâş Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Mûsilî³⁴ “nakşbend-i rivâyeti zîb-i şîhhatden ‘ârî ve sâde idi lâkin ‘alâ za’fin. Şeyhu’l-kurrâ’-i ‘aşır olup târih, bâliğ-i ‘aded-i hurûf-ı Kur’ân (قرآن) olduğda ‘ömrü resîde-i hitâm olmuştur (37a).” (351 = [50 = ن] + [1 = ا] + [200 = ر] + [100 = ق]). Kıraat âliminin vefatına Kur’ân kelimesi ile tarih düşürülmesi ilmî ilgi alanına işaret etmektedir. Nakkâş mesleği bina süslemeciliği olduğu için bu lakap ile meşhur olmuştur. Müellif nakşbend-i rivâyet terkibi ile âlimin mesleğine işaret eden bir kelimeyi de kullanmayı ihmal etmemiştir. İfade günümüz Türkçesine şöyle aktarılabilir: “Nakkâş’ın rivâyetleri zayıftı. Döneminin kurra hafızı olup tarih Kur’ân kelimesinin ebced değerine (351) eriştiğinde hayatı sona ermiştir.”

3- Vefatına Sebep Olan Olayla İlgili Kurulan Tarihler

Bu guruptaki tarih ibaresinde vefatına tarih düşürülen şahsın ölümüne neden olan olaya gönderme yapan kelime kullanılmıştır.

Huzeyme³⁵ “...Zü’ş-şehâdeteyn ile şöhret-yâb ve ecille-i aşhâbdandır. Târih, bâliğ-i ‘aded-i lecâc (لجاج) olduğda Hayder-i Kerrâr’la harb-i Şıffîn’e hâzır olup cānib-i hilâfdan cür’a-nüş-ı cām-ı şehâdet oldular (321a).” (37 = [3 = ح] + [1 = ا] + [3 = ج] + [30 = ل]). Müellif, Huzeyme b. Sâbit’in şehit edildiği yıla “lecâc” kelimesiyle tarih düşürmüştür. Çekişme, düşmanlıkta inat etme (Ayverdi, 2010: 739) gibi anlamları olan kelime ile, Huzeyme’in şehit düştüğü savaşa gönderme yapılmıştır. Zirâ Hz. Peygamber Ammâr b. Yâsir³⁶ hakkında “Vah Ammâr! Kendisini âsi (bâgî) bir topluluk öldürecek. Ammâr onları cennete, onlar ise onu cehenneme davet ederler (Buhâri, 1993: 1/172).” demiş ve zamanı gelince Ammâr’ın Sıffin Savaşı’nda şehit olduğuna Huzeyme de şahit olmuştur. Bunun üzerine karşı tarafın haksız olduğuna kanaat getirerek savaşa iştirak etmiş ve kendisi de şehit düşmüştür. Lecâc kelimesi ile hadisteki iki sahâbiyi de şehit eden bu asi, savaşta inat eden topluluğa işaret edilmiştir.

³³ Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905) olan Müsned sahibi muhaddis. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “Bezzâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

³⁴ Tam adı Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed en-Nakkâş el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 351/962) olan tefsir, kıraat ve hadis âlimi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhamit Birışık, “Nakkâş, Muhammed b. Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

³⁵ Tam adı Ebû Umâre Huzeyme b. Sâbit b. el-Fâkih el-Ensârî el-Hatmî (ö. 37/657) olan Züşşehâdeteyn diye tanınan sahâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. Asri Çubukcu, “Huzeyme b. Sâbit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

³⁶ Tam adı Ebû’l-Yakzân Ammâr b. Yâsir b. Âmir el-Ansî (ö. 37/657) olan ilk müslümanlardan, anne ve babası ilk İslâm şehidleri olan meşhur sahâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Ammâr b. Yâsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

4- Diğer Tarihler

Ebû Süfyân³⁷ "... ba'de Ebî Cehl ser-asker-i Kureyş idi. Fethü'l-fütüh-ı Mekke'de dârü'l-emân-ı imâna ilticâ edip Ğazve-i Huneyn'e Şehensâh-ı Risâlet ile âmâde olmuştur. Sene-i hicriyye-i lâ'da (٧) medînetü's-sekîneye nüzül edip Bakî'de defnolundu (118a)." (31 = [1 = ا] + [30 = ل]). Lâ Arapçada evet anlamındaki ne'am kelimesinin zıddı, hayır demektir. Aynı zamanda -sız, yok, değil anlamında bir olumsuzluk edatıdır (Ayverdi, 2010: 731). Tarih ibaresi olan lâ'nın, zikir geçen anlamları ile metnin muhtevası arasında herhangi bir ilgisi tespit edilememiştir.

Süfyân b. Vekî³⁸ "İbn Cerrâh İmâm ve Hâfız Ebû Muhammed Kûfî *remz* (رمز) târîhinde rû-be-râh-ı Na'im oldular (165b)." (247 = [7 = ز] + [40 = م] + [200 = ر]). Süfyân b. Vekî' metinde daha önce "İki yüz kırk dörtde tâvûs-ı rûhu cevelân-geh-i beğâya hırâm eyledi (160b)." ifadesinde geçmiş ve ölüm tarihi lafzen iki yüz kırk dört olarak zikredilmiştir. Bu iki tarih arasında farklılık olması dikkat çekicidir. Müellifin sair zamanlarda iki farklı kaynak kullanması yahut farkında olmaksızın hata yapmış olması muhtemeldir. Remz ibaresi ile metnin muhtevası arasında herhangi bir ilgi tespit edilememiştir.

Muhammed b. Yahya³⁹ "hâfız-ı celilü'l-ğadr Nisâbü'rî *naħr* (نحر) târîhinde murğ-ı rûhu şâh-sâr-ı beğâya bâl-engîz-i rihlet oldu (135a)." (258 = [200 = ر] + [8 = ح] + [50 = ن]). Bu örnekte ise boğazlama, kesme (Ayverdi, 2010: 909) anlamındaki nahr ibaresi ile kişinin vefatına tarih düşürülmesi ölüm ile arasındaki anlamsal ilgidendir. İfadenin anlamı: "Boğazlama tarihinde ruh kuşu ebediyet yolculuğuna kanat çırpı." "

İbrâhim Hanîf Efendi, tek kelime kullanarak düşürdüğü mensur tarihlerden farklı olarak; eserinin telif tarihine Arapça bir cümle ile tarih düşürmüştür:

"Târîh-i te'lif: Temme's-Şifâ bi-'avni'l-Vâsi' (635b)."

تَمَّ الشِّفَا بِعَوْنِ الْوَّاسِعِ [ت = 400] + [م = 40] + [ا = 1] + [ل = 30] + [ش = 300] + [ف = 80] + [ب = 2] + [ع = 70] + [و = 6] + [ن = 50] + [ا = 1] + [و = 6] + [س = 60] + [ا = 1] + [و = 6] + [و = 70] + [و = 6] + [و = 70]

İfadenin anlamı şöyledir: "Telif tarihi: "Vâsi olan Allah'ın yardımıyla Şifâ isimli eser tamamlandı."

5- Tarih Düşürme Dışında Sayılarla İlgili Edebî Kullanımlar

Şifâ şerhinde, ebced hesabı gerektirmedikinden tarih düşürme sanatı sayılmayan lakin sayılarla ilgili edebî bir söyleyiş olarak kabul edilebilecek bir kullanım da, tarihi açıkça söylemek yerine adeti herkesçe malum olan bir ifadeyi zikretmektir.

Enes b. Mâlik⁴⁰ "...kavl-i eşaħh üzere 'ömr-i girân-mâyeleri bâliğ-i 'aded-i esmâ'-i ħüsnâ (99) oldukça Başra kırbunda Taf41 nâmıyla iştihâr-yâfte ve қаşr-ı Enes demekle şöhre-yâb maħalde 'âzim-i dârü'l-üns-i Na'im olmuştur (316a)." Yüz yıldan fazla yaşaması dolayısı ile muammerün

³⁷ Tam adı Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye (ö. 31/651-52) olan Kureyş kabilesinin reislerinden, sahâbî. Ayrıntılı bilgi için bkz. İrfan Aycan, "Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

³⁸ Tam adı Süfyân bin Vekî bin el-Cerrâh er-Rüesâi el-Kûfî (ö. 247/862) olan ravi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhâr, *et-Târîhu'l-evsat*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Halep / Kâhire: Dâru'l-Va'y / Mektebetü Dâri't-Turâs, 1977), 2/385.

³⁹ Muhammed bin Yahya Nisâbü'rî (ö. 258/872). Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, thk. Beşşar 'Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 4/656.

⁴⁰ Tam adı Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö. 93/711-12) olan Hz. Peygamber'e hizmetiyle tanınan ve en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biri. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

⁴¹ Kûfe şehri yakınında bir yerin ismidir. Irak'ın bayındır yerlerine de Taff denilmektedir. Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basîf fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç; Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 4/ 3779.

sahabilerden kabul edilen Enes b. Mâlik'in ömür müddeti lafzen söylenmeyerek mealen "ömrü, Esmâ-i Hüsnâ'nın sayısına erişince ifadesi tercih edilmiştir. Esmâ-i Hüsnâ'nın adedi İslam coğrafyasında yaşayan gerek avâm gerek havâs neredeyse herkesçe malum olduğundan araştırma ve hesaplama hacet bırakmamaktadır.

Mensur Tarihlere Toplu bir Bakış

Vefat eden kişi	Tarih İbaresini	Ebcad Değeri	İlgi ⁴²
Ebû Süfyân	lâ (لا)	31	İlgi tespit edilememiştir.
Huzeyme b. Sâbit	lecâc (لجج)	37	Kişiyi şehit eden topluluğun sıfatı
Sa'd b. Ebî Vakkâs	mücîb (مجبب)	55	Güzel adlandırma: da'vet-i ırci'ye icâbet eyleyip, ıstikak
Tirmizî	'ıtr (عطر)	70	Güzel adlandırma: şemîm-i nesîm-i eccl eyledi
Esved b. Yezîd	da' (دع)	74	Güzel adlandırma: terk-i fânî eyledi
Ebû Saîd el-Hudrî	seyyid (سید)	74	Kişinin vasfı: sâdât-ı şahâbîden olup
Ebû Ümâme	üf (اف)	81	Güzel adlandırma: sirâc-ı hayâtı püf-kerde-i eccl oldu
Muhammed Bâkır	'Alî (علي)	110	Kişi'nin sevdiği şahıs
Hasan-ı Basrî	sened (سند)	114	Kişinin vasfı: senedü'l-muhaddisîn
Ebû Attâb Mansûr b. Mu'temir es-Sülmâ	likâ (لئ)	131	Güzel adlandırma: rahmet-i Rıdvân'a mülâki oldular
Safvân b. Süleym	kalb (قلب)	132	Güzel adlandırma: hayâtı memâta munkalib oldu
eş-Şerîf Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Hasenî	qand (قند)	154	Güzel adlandırma: cür'a-keş-i peymâne-i eccl
Abdülmelik b. Süleyman Fülejh	müfeylih (مفيلج)	168	Kişi ismi ile ıstikak: Müfeylih, Fülejh
İmâm Mâlik	vaq' (وقع)	176	Kişinin vasfı
Osman b. Kinâne	vaqf (وقف)	186	Güzel adlandırma: fevt oldu
Ferrâ	zer (زر)	207	Kişi ismi ile anlam ilgisi
Muhammed b. Kesîr	rekb (ركب)	222	Güzel adlandırma: râkib-i cenâze-i eccl oldu
Osman b. Ebî Şeybe	rıtl (رطل)	239	Güzel adlandırma: rıtl-ı girân-ı memâti nüş eyledi
Süfyân b. Vekî'	remz (رمز)	247	İlgi tespit edilememiştir.
Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ	hare (حرم)	248	Güzel adlandırma: dârü's-sürür-ı Cinân'a râhî oldular
Muhammed b. Seleme Ebu'l-Hâris el-Murâdî el-Mısırî	hare (حرم)	248	Güzel adlandırma: şuffa-i hare-serây-ı Na'ime teveccüh eyledi
Hişam Ebû Mervân b. Halid ed-Dimeşkî	maṭar (مطر)	249	Güzel adlandırma: rahmet-i Raḥmân'a vâşıl oldu
Muhammed b. Yahya	naḥr (نحر)	258	Ölüm ile yakın anlamlı kelime
Bakî b. Mahled	vera' (ورع)	276	Kişinin hadis seçimindeki tavrı
Bezzâr	şabr (صبر)	292	Kişinin vasfı
Nakkâş Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Mûsilî	Kur'an (قرآن)	351	Kişi'nin ilmî ilgi alanı
Ahmed b. Hayrûn	ḥatf (حتف)	400	Ölüm şekli: ḥatfe enfiḥ vefât eyledi
Eserin telif tarihi	Temme's-Şifâ bi-'avni'l-Vâsi' تَمَّ الشِّفَا بِعَوْنِ الْوَاسِعِ	1148	temme's-Şifâ ile eserin telifi

42 Tarih ibaresinin metinle ilgisinin kısaca gösterildiği bu sütunda güzel adlandırma ile kastedilen ölümün güzel adlandırılmasında kullanılan terkiplerdir.

Sonuç

İbrâhim Hanîf Efendi'nin Şifâ şerhinde hadis ravi ve hocaları tanıtılırken ölüm tarihlerinin zikredilmesi, doğrudan hadisle ilgili olan bu eserde yüzlerce tarih lafzının yer almasına sebep olmuştur. Bu tarihlerin bir kısmında tarih düşürme sanatı icra edilerek muhtevaya edebî bir söyleyiş kazandırılmıştır.

Şârih, Şifâ şerhinde önemli olayların ve kişilerin vefat tarihlerini çoğunlukla lafzen zikretmiştir. Tarihlerin yekûnuna nispeten nadiren denilebilecek miktarda tarihe ise tek kelime ile tarih düşürmüştür. Müellifin yüzlerce vefat tarihi arasından, ilgili şahısların vefatına tarih düşürmeyi tercih etmesinde tahminden öte bir sebep zikretmek mümkün değildir. Bu hususta üslupta tek düzelikten kurtulmak, hadis ilminde önemli ve meşhur şahısların ve kendisi hakkında kaynaklarda bilgi bulmanın meşhur şahıslara nispetle daha zor olduğu kişilerin vefat tarihlerinin hatırdan kalmasını kolaylaştırmak gibi ihtimaller birer sebep olarak düşünülebilir.

Tarihlerin yalnızca biri eserin telif tarihine Arapça bir cümle şeklinde, geri kalanı ise ravi ve âlimlerin vefat tarihine tek kelime ile düşürülmüştür.

Mensur tarihlerden sonra genellikle "tarihinde" lafzı kullanılarak okuyucuya, ebced hesabı yapılması gerektiğine dair ipucu verilmiştir. Nadiren bu ipucu için "bâliğ-i aded-i hurûf-ı ..., tarih bâliğ-i aded-i ..., sene-i hicriyye-i ..." ibareleri kullanılmıştır.

Müellifin tarih ibarelerini sadece ebced değerini esas alarak belirlemediği, çeşitli ilgiler ile ifadeye edebî bir söyleyiş kazandırdığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu ilgi genellikle ölümün güzel adlandırmasında kullandığı terkiplerle anlamsal ilgi yahut iştikak birliği şeklinde olmuştur. Kimi zaman ise bu ilgi vefat eden şahsa uygun gördüğü bir sıfat, ölümüne sebep olan olay, yine aynı şahsın ismi ile iştikak birliği şeklindedir.

Bu eserin özelliklerinden hareketle içerisinde fazlaca tarih barındıran mensur eserlerde, mensur tarih örnekleri bulunabileceği ve tarih ibarelerinin de çeşitli ilgiler kurularak edebî bir yöne sahip olabileceği araştırmacılar tarafından gözardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa (1310), *Belâgat-i Osmaniye*, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 4. Basım.
- AKPINAR, Cemil (1997), "Hanîf İbrâhim Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/39-42, Ankara: TDV Yayınları.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Sultân (1421/2000), *Şerhu's-Şifâ*, (2 Cilt), Beyrut: Dârü'l-Mektebeti't-İlmiyye.
- AYCAN, İrfan (1994), "Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10/230-232, İstanbul: TDV Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1. Basım.
- BAŞARAN, Selman (1996), "Füleyh b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13/248, İstanbul: TDV Yayınları.
- BAŞARAN, Selman (1999), "İbn Ebû Şeybe, Ebü'l-Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 19/444, İstanbul: TDV Yayınları.
- BİRİŞİK, Abdulhamit (2006), "Nakkâş, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32/328-329, İstanbul: TDV Yayınları.
- Buhârî (1993), *Sahîhü'l-Buhârî*, Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, (6 Cilt), Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım.
- CANAN, İbrahim (1995), "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11/234-235, İstanbul: TDV Yayınları.
- CANIM, Rıdvan (2009), "Klâsik Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Sanatı ve Bir Ebced Ustası: Adanalı Sürûrî", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/2 105-120.

- COŞAN, M. Esad (1975), "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Tarih Kayıtları", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 2 55–65.
- ÇUBUKCU, Asri (1998), "Huzeyme b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18/436, İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (1977), *et-Târîhu'l-evsat*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, (2 Cilt), Halep / Kâhire: Dâru'l-Va'y / Mektebetü Dâri't-Turâs.
- Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdadi (1422/2002), *Tarihu Bağdad*, thk. Beşşar 'Avvâd Ma'ruf, (16 Cilt), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (1992), *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1. Basım.
- Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân el-Mizzî (1980), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'î'r-Ricâl*, thk. Beşşar 'Avvâd Ma'ruf, (35 Cilt), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- FAYDA, Mustafa (1991), "Ammâr b. Yâsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3/75-76, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hasan İbn Asâkir (1415/1995), *Târîhu Medîneti Dîmaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî, (80 Cilt), Beyrut: Dâru'l-fikir.
- HATİBOĞLU, İbrahim (2008), "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35/372-374, İstanbul: TDV Yayınları.
- İbn Hacer el-Askalânî (2002), *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, (10 Cilt), Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslamiyye, 1. Basım.
- İbrâhîm Hanîf Efendi, *Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 725, 1b-635b.
- KANDEMİR, M. Yaşar (2010), "eş-Şifâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/134-138. İstanbul: TDV Yayınları.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1991), "Bakî b. Mahled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4/541-542, İstanbul: TDV Yayınları.
- KANDEMİR, M. Yaşar (1992), "Bezzâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6/113, İstanbul: TDV Yayınları.
- KANDEMİR, M. Yaşar (2001), "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24/116-118, İstanbul: TDV Yayınları.
- KANDEMİR, M. Yaşar (2012), "Tirmizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41/202-204, İstanbul: TDV Yayınları.
- KARABEY, Turgut (2015), *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- KARABEY, Turgut (2011), "Tarih Düşürme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40/80-82, Ankara: TDV Yayınları.
- KARAMAN, Hayrettin vd, (2012), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Baskı.
- KAYA, Zeliha (2017), "Şarap Üretimi ve Kalite", *Aydın Gastronomy* ½, 17–30.
- KÖSE, Saffet (1995), "Esved b. Yezîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11/441-442, İstanbul: TDV Yayınları.
- KÜÇÜK, Raşit (1994), "Ebû Saîd el-Hudrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10/223-224, İstanbul: TDV Yayınları.
- Manastırlı Mehmed Rıfat (1308), *Mecâmiü'l-Edeb: İlm-i Bedî*, (10 Cilt) İstanbul: Kasbar Matbaası.
- Mehmet Salâhî (2019), *Kamus-ı Osmani*, (2 Cilt) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- MERCANLIGİL, Muharrem (1960), *Ebcad Hesabı*, Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (1928), *Tuhfe-i Hattatin*, nşr. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, İstanbul: Devlet Matbaası.

- Mütercim Âsım Efendi (2013), *el-Okÿânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsû'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç; Eyyüp Tanrıverdi, (6 Cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ÖZ, Mustafa (2005), "Muhammed el-Bâkır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30/506-507, İstanbul: TDV Yayınları.
- ÖZEL, Ahmet (2003), "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27/506-513, Ankara: TDV Yayınları.
- SANDIKÇI, S. Kemal (1994), "Ebû Ümâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10/251, İstanbul: TDV Yayınları.
- SEHÂVÎ, Şemseddin (1993), *et-Tuhfetü'l-Latife fi Tarihi'l-Medeniyyeti's-Şerife*, 2 Cilt., Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye.
- Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed. b. Abdurrahman es-Sehâvî (1993), *et-Tuhfetü'l-Latife fi Tarihi'l-Medine*, (2 Cilt), Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye.
- Şemsettin Sami (2015), *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 1. Basım.
- ŞİHÂBÜDDİN EL-HAFÂCÎ, Ahmed b. Muhammed (1432/2011), *Nesîmü'r-Riyâz fî Şerhi Şifâ'î'l-Kâdî İyâz*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, (6 Cilt), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- TÜCCAR, Zülfikar (1995), "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 12/406-408, İstanbul: TDV Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (1997), "Hasan-ı Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16/291-293, İstanbul: TDV Yayınları.
- ÜNVER, A. Süheyl (1953), *İstanbul'un Fethiyle Kalelerinin Manzum ve Mensur Tarih İbareleri*, İstanbul: Halk Basımevi.
- YAKIT, İsmail (1992), *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Zehebî (2003), *Tarihu'l-İslam*, thk. Dr. Beşşâr Âvâd Marûf, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî.
- Elektronik Kaynaklar**
- AYDIN, Zeynep Cevahir (2022), "Hulâsatü'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hulasatu-l-vefa-fi-serhi-s-sifa>. [Erişim Tarihi: 1 Eylül 2022].
- <https://www.vajehyab.com/dekhoda/%D9%BE%D9%81+%DA%A9%D8%B1%D8%AF%D9%86> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022)
- <http://abjad.ganjoor.net/> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022).